

dr Paweł Krawczyk¹

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Status prawny Kościoła katolickiego w PRL

The legal status of the Catholic Church in the Polish People's Republic

Streszczenie: Status prawny Kościoła katolickiego w PRL nie był jasno zdefiniowany. Analiza ówczesnego prawodawstwa oraz wzajemnych relacji państwa i Kościoła prowadzi do wniosku, iż władzy, wbrew założeniom, nie udało się sprowadzić Kościoła katolickiego do instytucji prywatnej.

Słowa kluczowe: państwo, Kościół katolicki, charakter prawny, osobowość publicznoprawna

Abstract: The legal status of the Catholic Church in the Polish People's Republic was not clearly defined. Analysis of contemporary legislation and the mutual relations between the state and the Church leads to the conclusion that the government, contrary to assumptions, failed to bring the Catholic Church to a private institution.

Keywords: state, Catholic church, legal nature, public-legal entity

Wstęp

Historia stosunków między władzami Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Kościołem katolickim stanowi jeden z najbardziej interesujących a zarazem istotnych fragmentów dziejów politycznych Polski Ludowej, toteż problematyka relacji między Kościołem² i państwem jest przedmiotem zainteresowań wielu dyscyplin naukowych. Jakkolwiek relacje te są coraz dogłębniej zbadane i poznane, o tyle dotychczas brak rzeczowej ich analizy z punktu widzenia nauk prawnych, zwłaszcza w zakresie sporu o charakter prawny Kościoła, który sprowadzał się do przyznania mu bądź odmowy przyznania przymiotu osobowości publicznoprawnej³. Spór ten jest o tyle istotny, godny uwagi i zgłębienia, że był obecny w relacjach państwo-Kościół nieprzerwanie przez cały okres ich trwania. Toteż nie ulega wątpliwości, iż w zakresie badania stosunków między państwem a Kościołem katolickim niezwykle ważną rolę odgrywa analiza również tego zagadnienia.

¹ Adres do korespondencji: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Wydział Nauk Ekonomicznych i Prawnych, ul. Żytnia 17/19 08-110 Siedlce, email:pawel.krawczyk@uph.edu.pl

² W opracowaniu słowo „Kościół” pisane wielką literą oznacza Kościół rzymskokatolicki.

³ Co do pojęcia i istoty „osobowości publicznoprawnej” zob. szerzej: T. Bigo, *Związki publicznoprawne w świetle ustawodawstwa polskiego*, Wyd. Kasy im. Mianowskiego, Warszawa 1928; H. Dembiński, *Osobowość publicznoprawna samorządu w świetle metody dogmatycznej i socjologicznej*, Wilno 1934; S. Fundowicz, *Pojęcie osoby prawnej prawa publicznego*, „Przegląd Sejmowy”, 1999, nr 2; J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe RP 1918-1939*, Wyd. Książka i Wiedza, Warszawa 1967, s. 407-459; P. Krawczyk, *Osobowość publicznoprawna w świetle statusu prawnego Kościoła katolickiego w II RP*, Zeszyty Naukowe UPH – Seria: Administracja i Zarządzanie, nr 99/2013, s. 159-175, Wyd. UPH Siedlce.

Jak pisał J. Osuchowski: „w zależności od całokształtu uprawnień, w jakie państwo wyposażyło tę organizację kościelną, różne będą jej predyspozycje do działania oraz różny rodzaj i zakres realizowanych funkcji. Powstaje w ten sposób problem związku wyznaniowego jako zjawiska prawnego, istniejącego w ramach państwowego porządku prawnego, stanowiącego nieodłączny jego element i pozostającego w określonych stosunkach z państwem, osobami fizycznymi i organizacjami społecznymi *sensu largo*”⁴.

Z kolei dla M.T. Staszewskiego „miejsce Kościoła w życiu publicznym, jego udział w polityce ma znaczenie podstawowe dla ładu ustrojowego. Wymaga to określenia jego pozycji w państwie i wobec państwa. Kwestia statusu prawnego Kościoła katolickiego i innych wspólnot religijnych ma implikacje społeczne, kulturowe, polityczne i praktyczne”⁵.

Celem niniejszego opracowania jest próba zdefiniowania charakteru prawnego Kościoła katolickiego w okresie PRL. Spór o charakter prawny Kościoła był obecny praktycznie nieprzerwanie w relacjach państwo-Kościół w latach 1944-1989. To właśnie w tym okresie problem charakteru prawnego Kościoła katolickiego w relacji do państwa był najbardziej eskalowany i analizowany, co daje wdzięczny materiał do prowadzenia badań. Po przemianach ustrojowych w 1989 r. relacje państwo-Kościół zostały zdominowane przez inne problemy, a kwestia osobowości publicznoprawnej Kościoła odsunięta niejako w cień, pozostając jedynie w sferze zainteresowania nielicznych autorów, jak chociażby J. Krukowskiego⁶. Nie znaczy to, że temat stał się nieaktualny. Przeciwnie – wraz z coraz szerszym postulowanym powrotem pojęcia osobowości publicznoprawnej⁷ do polskiego porządku prawnego, koniecznym wydaje się na nowo analiza tego zjawiska. Jak zauważa J. Osuchowski: „stosunki między państwem a Kościołem są tak stare jak ich podmioty i z tej racji pewne zagadnienia są przez całą historię zawsze żywe i aktualne, implikując swoją trwałość i niejako absolutny, ponadustrojowy charakter wielu instytucji z dziedziny tych stosunków”⁸.

Zatem sens dociekań nad istotą prawną Kościoła katolickiego polegać będzie na ustaleniu, czy ta organizacja religijna daje się zamknąć jedynie w obszarze osobowości prawnej prawa cywilnego czy przeciwnie, wymyka się z tych ram i istnieje potrzeba definiowania charakteru prawnego Kościoła przy pomocy innych pojęć i instytucji.

⁴ J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, s. 407.

⁵ M.T. Staszewski, *Państwo-Kościół w Europie Środkowo-Wschodniej. Aspekty instytucjonalno-prawne*, Wyd. ISP PAN, Warszawa 1994, s. 17.

⁶ Zob. J. Krukowski, *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Wyd. KUL, Lublin 2000.

⁷ Zob. P. Radziejewicz, *Kilka uwag w sprawie prawnej przydatności pojęcia „osoba prawa publicznego”*, „Samorząd Terytorialny”, 2000, nr 6; R. Tupin, *Określenie własności i osób prawa publicznego*, „Rzeczpospolita” z 8 listopada 1994 r.; tenże, *Osoby prawa publicznego. Problem do uregulowania w nowej konstytucji*, „Rzeczpospolita” z 10 stycznia 1996 r.; L. Rajca, *Konstrukcja osobowości prawnej samorządu terytorialnego*, „Samorząd Terytorialny”, 2004, nr 3; W. i M. Miemiec, *Podmiotowość publicznoprawna gminy*, „Samorząd Terytorialny”, 1991, nr 11-12; T. Rabska, *Pozycja samorządu terytorialnego w Konstytucji*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1995, z. 2; T. Rabska, *Przywracanie ciągłości pojęć prawnych* [w:] *Państwo, prawo, administracja, sądownictwo. Prace dedykowane prof. dr. hab. Januszowi Łętowskiemu w 60. rocznicę urodzin*, Wyd. Scholar, Warszawa 1999; P. Krawczyk, *Jednostka samorządu terytorialnego jako publiczna osoba prawna*, [w:] *Samorząd terytorialny w Polsce – wybrane zagadnienia ustroju i działalności*, J. Buczińska, D. Strus, R. Stec (red.), Wyd. Aspra, Warszawa 2009.

⁸ J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, s. 7.

Artykuł ma stanowić pewnego rodzaju przyczynek do dyskusji nad charakterem prawnym Kościoła, w świetle powracającego do systemu prawnego pojęcia „osobowości publicznoprawnej”.

Uwarunkowania relacji państwo-Kościół po II wojnie światowej

Po II wojnie światowej w Polsce po raz pierwszy w sposób tak wyraźny i bezpośredni zetknęły się ze sobą dwie ideologie: katolicka, reprezentowana przez Kościół, oraz komunistyczna, wyrażana przez władze państwowe. Ideologie nie tylko nie dające się pogodzić, ale wręcz sprzeczne w zapatrywaniu na wszystkie dziedziny życia społecznego i państwowego. Choć nowe władze oficjalnie głosiły poszanowanie dla Kościoła katolickiego oraz wolność sumienia i wyznania dla obywateli, w rzeczywistości chciały wyeliminować pierwiastek religijny z życia publicznego.

Konflikt między tymi dwiema strukturami był tylko kwestią czasu, albowiem w systemie komunistycznym nie było miejsca na niezależne struktury społeczne, a filozofia ateistyczna, stanowiąca ważny aspekt nowej ideologii, zawierała w sobie koncepcję światopoglądową przeciwstawną religijnej wizji świata.

Jak zauważa M. Pietrzak, władza nie była jednak konsekwentna w krzewieniu nowych założeń polityki wyznaniowej. Wynikało to po pierwsze z ich sprzeczności, albowiem wspieranie światopoglądu materialistycznego i ateistycznego było nie do pogodzenia z jednoczesną gwarancją wolności sumienia i wyznania oraz uznaniem religii za sprawę prywatną. Poza tym władze musiały liczyć się z konkretnymi warunkami społeczno-politycznymi powojennej Polski takimi jak: skład wyznaniowy ludności (po zmianach terytorialnych w większości wyznania katolickiego), dotychczasowa znacząca rola religii i związków wyznaniowych w życiu społeczeństwa i państwa czy tradycja historyczna, podkreślająca ścisły związek narodu polskiego z katolicyzmem. Wszystko to powodowało, że stosunek władz do Kościoła zmieniał się w zależności od okoliczności, potrzeb i sytuacji wewnętrznej w kraju⁹.

Tymczasem strona kościelna prezentowała zupełnie inną wizję wzajemnych relacji. Bazując na dorobku Soboru Watykańskiego II uznawała, iż państwo i Kościół są w swoich dziedzinach od siebie niezależne i autonomiczne, a ich wspólnym celem jest służba człowiekowi i dobro wspólne. Jako niezbędny warunek takiej współpracy zakładano wzajemne poszanowanie Kościoła i państwa i wykluczenie instrumentalnego traktowania siebie nawzajem. Za fundamentalną zasadę w relacjach Kościół-państwo uznana została wolność Kościoła wynikająca z poszanowania wolności religijnej człowieka¹⁰.

Przeciwstawne wizje wzajemnych relacji zostały dodatkowo skomplikowane chaosem legislacyjnym w zakresie ustawodawstwa wyznaniowego. Bezrefleksyjne odrzucenie konkordatu, brak jasnej koncepcji regulacji położenia prawnego Kościoła, a co za tym idzie przypadkowość ustawodawstwa wyznaniowego i mniej lub

⁹ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Wyd. LexisNexis, Warszawa 2005, s. 154-155.

¹⁰ Zob. *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et Spes*, [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Wyd. Pallottinum, Poznań 1967.

bardziej celowa jego ogólnikowość, pozbawiło obie strony trwałych podstaw, na których mogłyby być budowane wzajemne relacje¹¹.

Takie uwarunkowania polityczno-prawne skutkowały dominacją czynnika politycznego w relacjach państwo-Kościół, a bieżące interesy najczęściej przesądzały wybór wariantów postępowania w stosunku do Kościoła. Nie wróżyło to dobrze rzeczowej dyskusji nad prawnym charakterem Kościoła i usytuowaniem go w relacji do państwa.

Osoba prawna prawa publicznego w aktach normatywnych

Iskrą wyzwalającą spór o charakter prawny Kościoła katolickiego była kwestia przejęcia przez niego poniemieckich majątków kościelnych na ziemiach przyłączonych po wojnie do Polski. W myśl art. 2 ust. 4 dekretu z 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich¹², majątek niemieckich osób prawnych prawa publicznego przechodził z mocy samego prawa na własność odpowiednich polskich osób prawnych. Nie wdając się w szczegóły przedmiotowego sporu¹³, warto jedynie wskazać, iż początkowo niekwestionowane prawo Kościoła katolickiego do tych majątków jako „odpowiedniej polskiej osoby prawnej prawa publicznego”, po kilku latach zostało zanegowane. Istotą nowego stanowiska władz było podważenie publicznoprawnego charakteru Kościoła.

Jednym z argumentów uzasadniających odmowę uznania Kościoła katolickiego za osobę prawną prawa publicznego miał być fakt, iż system prawa obowiązujący po wojnie nie znał i nie posługiwał się już pojęciem „osobowości publiczno-prawnej”.

Analiza obowiązującego wówczas ustawodawstwa prowadzi jednak do odmiennych wniosków. Ówczesny system prawny nie tylko utrzymał w mocy część aktów normatywnych z okresu II Rzeczypospolitej zawierających takie określenie, co byłoby jeszcze do pogodzenia z prezentowanym stanowiskiem strony rządowej, ale również tworzono w jego ramach nowe akty prawne, z wyraźnym uznaniem osób prawnych prawa publicznego.

Dekret z dnia 23 listopada 1944 r. o organizacji i zakresie działania samorządu terytorialnego¹⁴, w artykule 3 głosił, iż „samorząd terytorialny stanowi korporację prawa publicznego i posiada osobowość prawną”.

Zauważyć dalej należy, iż także w szeregu aktów prawnych wydawanych w okresie późniejszym, w latach 1948-1950, ustawodawca używał pojęcia „osoby prawne prawa publicznego”, np. art. 1 ustawy z dnia 1 lipca 1949 r. o obowiązku uczestniczenia w obrocie bezgotówkowym¹⁵, mówił o obowiązku uczestniczenia w takim obrocie m.in. instytucji prawnopublicznych. Art. 2 ust. 1 pkt. 3 ustawy z dnia 19 kwietnia 1950 r. o umowach planowych w gospodarce socjalistycznej¹⁶, wśród

¹¹ Zob. M. Pietrzak, *Problem regulacji położenia prawnego Kościoła katolickiego w Polsce Ludowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z nauk politycznych”, 1991, z. 28, s. 246.

¹² Dz.U. 1946.13.87.

¹³ Zob. szerzej na ten temat A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Wyd. PiT, Kraków 1995, s. 139; H. Kołodziejek, *Sytuacja prawna nieruchomości kościelnych na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945-1971*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 1988, nr 1-2, s. 71-91.

¹⁴ Dz.U. 1944.014.74.

¹⁵ Dz.U. 1949.41.294.

¹⁶ Dz.U. 1950.21.180.

podmiotów zobowiązanych do zawierania umów planowych wymieniały osoby prawa publicznego.

Także zarządzenie Ministra Finansów z 15 marca 1958 r.¹⁷ mówiło o opodatkowaniu „instytucji publicznoprawnych”. Ponadto Minister Finansów w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Finansów z 1959 r.¹⁸ i 1965 r.¹⁹ wyjaśniał, iż „za instytucje publicznoprawne należy uważać między innymi (a więc nie wyłącznie) Państwowy Zakład Ubezpieczeń, Polską Izbę Handlu Zagranicznego, Fundusz Wczasów Pracowniczych, Związek Izb Rzemieślniczych, Izby Rzemieślnicze, Cechy itd.”²⁰.

Państwowa Komisja Lokalowa, ustanowiona przy Prezesie Rady Ministrów, pismem z dnia 17 września 1948 r. nr PKL821/48/06 odnośnie prawnego charakteru Kurii Biskupich Kościoła Rzymskokatolickiego stwierdzała, iż „wszystkie prawnie uznane stowarzyszenia religijne stanowią takie korporacje, które rządzą się własnym prawem, stanowiącym ich normy prawne”.

Określenie osoby prawnej prawa publicznego zawierał również szereg postanowień dekretu z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich²¹. Można rzec, iż osobowość publicznoprawna była w pewnym zakresie istotą tego dekretu.

Analiza treści samego dekretu oraz praktyka władz administracyjnych realizowana na jego podstawie potwierdza nie tylko istnienie osób prawnych prawa publicznego w ówczesnym ustawodawstwie, ale dowodzi również, iż w chwili jego wydania oraz w kilkunastu latach następnych Kościół katolicki był uważany za osobę prawa publicznego²².

Takie ustalenia potwierdziła późniejsza praktyka władz administracyjnych, polegająca na zawieraniu przez Skarb Państwa umów najmu różnych obiektów na Ziemiach Zachodnich z jednostkami Kościoła katolickiego jako właścicielami tych obiektów. W poszczególnych przypadkach, gdy obiekty te były niezbędne dla celów gospodarki narodowej, prowadzono w stosunku do nich również postępowanie wywłaszczeniowe na podstawie dekretu z dnia 26 kwietnia 1949 r.²³

Również ówczesne Ministerstwo Administracji Publicznej, które z uwagi na zakres swoich kompetencji było powołane do stosowania powołanego dekretu w odniesieniu do mienia związków religijnych, w piśmie z dnia 9 listopada 1946 r. stwierdzało, że sytuacja „pod względem prawnym wyjaśniła się całkowicie z chwilą wejścia w życie dekretu z dnia 8 marca 1946 r., na podstawie bowiem art. 2 ust. 4 dekretu, Kościół Rzymskokatolicki stał się z mocy samego prawa właścicielem majątku kościelnego i beneficjalnego katolickich gmin kościelnych, które na mocy ustaw pruskich posiadały samoistną osobowość prawną prawa publicznego i jako takie utraciły go na rzecz odpowiednich polskich osób prawnych Kościoła katolickiego, które w ich miejsce w drodze następstwa prawnego wstąpiły”²⁴.

¹⁷ M.P. 1958.63.359.

¹⁸ Dz.Urz. Min. Fin. 1959.6.17.

¹⁹ Dz.Urz. Min. Fin. 1965.4.12.

²⁰ Zob. też *Okólnik Ministerstwa Finansów z 25 lipca 1950 r.* Nr DB 1567/5/50.

²¹ Zob. art. 2 ust 5 i 6, art. 3 ust. 2, art. 4,5,6 i 12 ust. 1.

²² zob. H. Kołodziejek, *Sytuacja prawna nieruchomości...*, s. 71-91.

²³ Dz.U. 1952.4.31.

²⁴ Podaję za: *Uzasadnienie postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 3 grudnia 1958 r. w spr. 4 CR 95/58*; orzeczenie niepublikowane.

Swoistym potwierdzeniem własności kościelnej na Ziemiach Zachodnich, a tym samym pośrednim potwierdzeniem osobowości publicznoprawnej Kościoła, były dwie uchwały Rady Ministrów z 1949 r.²⁵ wydane za zgodą Rady Państwa na podstawie upoważnienia ustawowego zawartego w art. 13 ust. 1 p. 3 oraz art. 31 ust. 1 ustawy z 28 października 1948 r. o społecznych zakładach służby zdrowia²⁶, na mocy których przejęto na własność państwa lub związków samorządu terytorialnego szereg szpitali na Ziemiach Odzyskanych „stanowiących własność” różnych jednostek Kościoła katolickiego. Na mocy tych uchwał na własność państwa przeszły nieodpłatnie wszelkie ruchomości, zaś nieruchomości w bezpłatne użytkowanie. Analogiczne uchwały były podejmowane przez Radę Ministrów w latach następnych.

Znamienne jest również, iż w tym samym miesiącu co uchwalenie dekretu o majątkach opuszczonych i ponemieckich, tj. w okresie, w którym, zdaniem strony rządowej, Kościołowi katolickiemu nie mógł przysługiwać przymiot osobowości publicznoprawnej, Minister Administracji Publicznej decyzją z dnia 23 marca 1946r. uznawał Kościół Adwentystów Dnia Siódmego za „publicznoprawny związek religijny”²⁷.

Na marginesie wskazać również należy, iż pomimo represyjnego charakteru nowych regulacji modyfikujących prawo o stowarzyszeniach, Kościół katolicki jako całość nie został potraktowany jak zwykle stowarzyszenie i wyłączono go z obowiązku rejestracji. Zatem jeśli Kościół nie został uznany za zwykle stowarzyszenie i nie podlegał obowiązkowi rejestracji, nie został zakwalifikowany jako „instytucja prywatna”²⁸.

Konstytucyjna zasada rozdziału Kościoła i państwa

Przeciwnicy uznania osobowości publicznoprawnej Kościoła katolickiego podnosili również, iż możliwość takiego uznania wyklucza konstytucja z 22 lipca 1952 r.²⁹, stanowiąca między innymi dyrektywy polityki wyznaniowej państwa. Jako argument negujący publicznoprawną osobowość Kościoła katolickiego wskazywano art. 70 pkt. 2 konstytucji, stwierdzający, iż „Kościół jest oddzielony od państwa, a zasady stosunku państwa do Kościoła oraz sytuację prawną i majątkową związków wyznaniowych określają ustawy”. Ich zdaniem wprowadzenie rozdziału oznaczać miało, że związki wyznaniowe przestają być organizacjami publicznoprawnymi wykonującymi zadania państwowe i stają się organizacjami prywatnoprawnymi³⁰.

²⁵ M.P. 1948.68.884 i 885.

²⁶ Dz.U. 1948.55.434.

²⁷ Zob. *Decyzja L.V.2418/46*, ogłoszona została w: *Piśmie okólnym Ministerstwa Administracji Publicznej z dnia 21 października 1947 r. w sprawie stanowiska prawnego Polskiego Kościoła Ewangelicznych Chrześcjan Baptystów i Unii Zborów Adwentystów Dnia Siódmego* (L.dz. V.W.Ch. 1133/47).

²⁸ Zob. *Dekret z 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach*, Dz.U. 1949.45.335; *Rozporządzenie Ministra Administracji Publicznej z dnia 6 sierpnia 1949 r. w sprawie wykonania dekretu z 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach*, Dz.U. 1949.47.358 oraz *Rozporządzenie z dnia 10 marca 1950 r. w sprawie przygotowania stowarzyszeń do przepisów prawa o stowarzyszeniach*, Dz.U. 1950.09.98.

²⁹ *Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r.*, Dz.U. 1952.33.232.

³⁰ Zob. J. Godlewski, K.H. Jabłoński, *Prawo a religia*, Wyd. Wiedza Powszechna, Warszawa 1988, s. 52.

Bliższa analiza zagadnienia prowadzi do wniosku, iż argumentacja ta nie wydaje się słuszna i nie zasługuje na uznanie. W literaturze przedmiotu często wskazuje się, iż omawiany zapis konstytucyjny był na tyle nieostry i abstrakcyjny, że tak naprawdę nie wiadomo, co oznaczał³¹. Nie wynikały z niego żadne konsekwencje szczegółowe tak dla organizacji i działalności państwa, jak i dla związków wyznaniowych. Taki zapis umożliwiał pełną swobodę jego interpretacji, a ustawodawstwa wyznaniowego nie krępował żadnymi dyrektywami szczegółowymi dotyczącymi określenia charakteru prawnego związków wyznaniowych i ich relacji do państwa³².

Według U. Krügera „słusznie teoretyk niemiecki W. Kahl nazwał rozdział Kościoła od państwa – czarodziejską formułą teorii. Tę formułę wypełnia bowiem różnorodna, nieraz przeciwstawna w różnych państwach treść”³³.

Zauważa to również M.T. Staszewski, stwierdzając, iż „w każdym państwie rozdział Kościoła od państwa ma specyficzne cechy i uwarunkowania. Nie można mówić o jakimś jednolitym, uniwersalnym wzorze”³⁴.

Przepis o „rozdziale Kościoła i państwa” zdaje się nie tylko nie wykluczać osobowości publicznoprawnej Kościoła katolickiego, ale dla niektórych wręcz przemawiać na rzecz jej uznania. Zdaniem A. Rozmarynowicza stwierdzenie, iż „Kościół jest oddzielony od państwa” instytucjonalizuje Kościół – w odróżnieniu od wszelkich innych związków wyznaniowych. Tym samym więc w swoisty sposób, na podstawie nadrzędnej normy prawnej, nadany został Kościołowi katolickiemu status prawny inny niż „związkowi wyznaniowym”. Nie budzi wątpliwości A. Rozmarynowicza, że konstytucja PRL inaczej traktowała „Kościół”, ustalając jego oddzielność od „państwa” (przywilej ten nie przysługiwał innym związkom wyznaniowym) oraz stwierdzając, że ustawy określają „zasady stosunku państwa do Kościoła”, przy jednoczesnym przyjęciu, że co się tyczy związków wyznaniowych, to ustawy określają jedynie ich „sytuację prawną i majątkową”. Ich zależność od państwa wynikała automatycznie z prawa zatwierdzania statutów, co nie odnosiło się do Kościoła katolickiego³⁵.

A. Rozmarynowicz zauważa, iż konstytucja wskazując, że zasady stosunku państwa do Kościoła oraz sytuację prawną i majątkową związków wyznaniowych określają ustawy, zakładała istnienie określonego statusu prawnego Kościoła jako całości i to nie *in abstracto*, lecz *in concreto*, czego właśnie dowodem może być oddzielenie Kościoła od państwa. W normie prawnej o randze konstytucyjnej można bowiem oddzielać jedynie to, co ma samoistny, samodzielny byt prawny. Tym samym Kościół katolicki w PRL posiadał byt prawny o niedookreślonym charakterze osobowości publicznoprawnej. Według A. Rozmarynowicza teza taka nie

³¹ Trafnie zauważał J. Godlewski, iż „zasada rozdziału Kościoła od państwa nie jest jednoznacznie określona w sensie doktrynalnym, teoretycznym lub normatywnym”; zob. J. Godlewski, *Kościół rzymskokatolicki w Polsce wobec sekularyzacji życia publicznego (1944-1974)*, PWN, Warszawa 1978, s. 39.

Jak zauważa J. Krukowski, można również nadać tej zasadzie interpretację umiarkowaną, przyjmując całkowitą suwerenność i niezależność obydwu społeczności w swoim zakresie działania; zob. J. Krukowski, *Problematyka osobowości prawnej Kościoła katolickiego w relacji do państwa*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 1978, t. XXV, z. 5, s. 133 w przypisie.

³² Zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe...*, s. 166.

³³ U. Krüger, *Das Prinzip der Trennung von Staat und Kirche in Deutschland*, Berlin 1958, s. 3.

³⁴ M.T. Staszewski, *Państwo-Kościół w Europie Środkowo-Wschodniej...*, s. 18.

³⁵ A. Rozmarynowicz, *W sprawie statusu prawnego Kościoła katolickiego w PRL*, „Palestra”, nr 2/1987, s. 10.

stała na przeszkodzie temu, aby status prawny Kościoła wyprowadzony z przepisów prawa kanonicznego obowiązywał w zakresie nie pozostającym w sprzeczności z normami prawnymi ustanowionymi przez państwo. Jego zdaniem właśnie w ten sposób należy interpretować art. 70 pkt. 2 konstytucji PRL, zgodnie przy tym zarówno z interesem państwa posiadającego osobowość publicznoprawną, jak i Kościoła katolickiego, który jako całość i przez swoje władze nadrzędne posługuje się atrybutami publicznoprawnej osobowości. A. Rozmarynowicz wskazuje, iż na mocy konstytucji PRL spośród związków wyznaniowych jedynie Kościół był oddzielony od państwa, to zaś automatycznie przyznawało tylko temu jednemu związkowi (Kościółowi) część władztwa nad obywatelami, dla których funkcjonowała w ogóle konstytucja³⁶.

Zdaniem A. Rozmarynowicza taka interpretacja przepisu art. 70 pkt. 2 nie pozostaje w żadnej sprzeczności z art. 69 konstytucji PRL, który stwierdzał, iż: „Obywatele Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej niezależnie od narodowości, rasy i wyznania mają równe prawa we wszystkich dziedzinach życia państwowego, politycznego, społecznego i kulturalnego (...)”. W odrębnym bowiem uregulowaniu statusu prawnego Kościoła katolickiego w stosunku do innych wyznań, za to zgodnie z konstytucją PRL, nie chodziło o żadne przywileje w wymienionych przez konstytucję PRL dziedzinach życia, które miałyby wynikać z faktu przynależności wyznaniowej danego obywatela do Kościoła katolickiego³⁷.

Przypomnieć również należy, iż na pewnego rodzaju sprzeczność art. 70 konstytucji wskazywał Episkopat w swoich „postulatach konstytucyjnych”. Podnosił, iż skoro Kościół ma być oddzielony od państwa, po cóż w takim razie projektowany był dalszy tekst: „Stosunek państwa do Kościoła” oraz „sytuację prawną i majątkową związków wyznaniowych określają ustawy”. Episkopat wskazywał, iż w tym ujęciu artykuł ten jest wręcz wyrazem świadomości autorów projektu, że w praktyce oddzielenie to jest niemożliwe. Całe dzieje narodu związały w Polsce Kościół i państwo, a rozdzielenie tych społeczności będzie zawsze sztuczne i nienaturalne³⁸.

Zasadzie rozdzielenia Kościoła i państwa przeczyła również praktyka władz. Jak zauważa M. Pietrzak, w doktrynie prawa konstytucyjnego przyjmuje się, że podstawową konsekwencją rozdziału rzutującą na status prawny związków wyznaniowych jest ich niezależność w decydowaniu o swoich sprawach wewnętrznych, samodzielności w ustalaniu swojej struktury organizacyjnej, określaniu doktryny, dogmatów, liturgii, normowaniu praw i obowiązków wyznawców. Praktyka ustrojowa PRL zaprzeczała tej niezależności organizacyjnej i funkcjonalnej związków wyznaniowych. Wskazać tu wystarczy dekret z 9 lutego 1953 r. o obsadzaniu stanowisk duchownych³⁹ i dekret z dnia 31 grudnia 1956 r. o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych⁴⁰.

Zwłaszcza pierwszy z nich był najbardziej drastyczną formą ingerencji w strukturę Kościoła. Wymagano od duchownych obejmujących stanowiska kościelne przysięgi na wierność państwu. Oznaczało to podporządkowanie struktur

³⁶ Ibidem, s. 15-16.

³⁷ Ibidem, s. 10.

³⁸ Zob. *Katolickie postulaty konstytucyjne*, [w:] M.T. Staszewski, *Kościół katolicki o konstytucji (wybrane dokumenty z lat 1947-1991)*, Wyd. ISP PAN, Warszawa 1991, s. 13-21.

³⁹ Dz.U.1953.10.32.

⁴⁰ Dz.U.1957.01.06.

Kościół odpowiednim organom państwa na wszystkich szczeblach administracji centralnej i terenowej. Dekret dawał państwu całkowity wpływ na obsadę duchownych stanowisk kościelnych, włącznie z możliwością usunięcia z nich hierarchów sobie niewygodnych. Na mocy tego dekretu uprzedniej zgody właściwych organów państwa wymagało tworzenie, przekształcanie i znoszenie stanowisk kościelnych oraz ich obsada personalna. Władze mogły również żądać usunięcia z urzędu każdego duchownego, który w ich ocenie uprawiał działalność sprzeczną z prawem lub porządkiem publicznym.

Zasadzie rozdzielenia Kościoła od państwa w PRL przeczył również fakt rozbudowy systemu nadzoru nad działalnością związków wyznaniowych. W ramach państwowej administracji wyznaniowej PRL istniały organy wyspecjalizowane, które w sposób stały i ogólny sprawowały nadzór nad działalnością związków wyznaniowych, oraz organy, które wykonywały funkcje nadzorcze we wskazanych konkretnie sprawach. Wyspecjalizowanym, centralnym organem administracji wyznaniowej był Minister Administracji Publicznej, a od 1950 r. Urząd do Spraw Wyznań. Funkcje terytorialnych organów administracji wyznaniowej pełniły organy administracji wojewódzkiej, a od 1956 r. także referaty wyznaniowe w powiatach. Ścisłe określone uprawnienia nadzorcze przysługiwały Radzie Ministrów, poszczególnym ministrom w zakresie ich resortowych kompetencji oraz podległym organom terytorialnym. Istotne uprawnienia nadzorcze przysługiwały Ministrowi Spraw Wewnętrznych (Bezpieczeństwa Publicznego). Władze państwowe pragnęły zapewnić sobie możliwość ingerencji w sprawy wewnętrzne związków wyznaniowych, naruszając ich samodzielność organizacyjną i funkcjonalną, aby wymuszać w ten sposób pożądane postawy i zachowania polityczne duchownych⁴¹.

Komisja Wspólna (Mieszana) Rządu i Episkopatu oraz porozumienia z 1950 r. i 1956 r.

Specyficzny charakter prawny Kościoła katolickiego potwierdzała również szczególna forma wzajemnych kontaktów między Kościołem i państwem.

Już w połowie 1948 r. Episkopat wystąpił z propozycją stworzenia państwowo-kościelnego organu porozumiewawczego, którego zadaniem byłoby wypracowanie *modus vivendi*. Inicjatorem wspólnych spotkań rządu i Episkopatu był prymas Wyszyński, który pragnął doprowadzić za wszelką cenę do stworzenia stałego ciała porozumiewawczego między Episkopatem a rządem⁴².

Strona rządowa początkowo była niechętna, w końcu zgodziła się na utworzenie Komisji Mieszanej przedstawicieli państwa i Episkopatu. W skład I Komisji Mieszanej, która rozpoczęła prace 5 sierpnia 1949 r., weszli ze strony państwowej: minister W. Wolski, zastępca członka Biura Politycznego F. Mazur oraz wiceminister obrony narodowej E. Ochab. Stronę kościelną reprezentowali biskupi Z. Chorojański, M. Klepacz i T. Zakrzewski⁴³.

Status Komisji był wyjątkowy, nie była ona ani organem administracji rządowej, ani organem kościelnym, w zasadzie była jedynie ciałem faktycznym, działającym bez podstawy prawnej. W 1956 r. Komisja Mieszana przyjęła nazwę Ko-

⁴¹ Zob. szerzej: M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe...*, s. 197, 199.

⁴² A. Dudek, *Państwo i Kościół...*, s. 18.

⁴³ Ibidem.

misji Wspólnej Przedstawicieli Rządu i Episkopatu. Formalno-prawny status Komisji Wspólnej potwierdziła dopiero ustawa o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 17 maja 1989 r.⁴⁴, stwierdzając w art. 4, iż: „Komisja Wspólna przedstawicieli Rządu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Konferencji Episkopatu Polski, składająca się z ich upoważnionych przedstawicieli, w uzgodnionej liczbie na zasadzie paritetu, rozpatruje problemy związane z rozwojem stosunków między Państwem i Kościołem”.

Spotkania Komisji przez dłuższy czas odbywały się sporadycznie, w zależności od klimatu politycznego. Z czasem stały się trwałym elementem relacji państwo-Kościół.

Od samego początku funkcjonowania Komisji trwały prace nad ustaleniem i uzgodnieniem zasad wspólnej koegzystencji państwa i Kościoła, wypracowaniem porozumienia, przynajmniej w niezbędnym zakresie, które zagwarantowałoby Kościołowi warunki do pełnienia swej misji. Efektem tych prac było pierwsze w dziejach porozumienie zawarte między Episkopatem katolickim i rządem komunistycznym, podpisane w Krakowie 14 kwietnia 1950 r.⁴⁵

W zawartym porozumieniu Episkopat zobowiązał się m.in. wezwać duchowieństwo, aby w pracy duszpasterskiej nauczało wiernych poszanowania prawa i władzy państwowej, przeciwstawiać się wrogiej Polsce działalności rewizjonistycznej kleru niemieckiego, wystąpić do papieża z prośbą o ustanowienia na Ziemiach Odzyskanych stałych ordynariatów biskupich. Istotne znaczenie miało sformułowanie stwierdzające, iż zasada, że papież jest najwyższym autorytetem Kościoła, odnosi się do spraw wiary i jurysdykcji kościelnej. W innych sprawach Episkopat zobowiązał się kierować polską racją stanu. Stwierdzano też, że misja Kościoła może być realizowana w różnych ustrojach społeczno-gospodarczych ustanowionych przez władzę świecką. Kierując się tym założeniem, biskupi podjęli się wyjaśnić duchowieństwu, aby nie przeciwstawiało się rozbudowie spółdzielczości na wsi. Episkopat ponadto potępił działalność band podziemia, wyrażając poparcie dla wszystkich wysiłków zmierzających do utrwalenia pokoju. W zamian za to Kościół uzyskał gwarancje m.in. swobodnego nauczania religii, dalszego prowadzenia szkół katolickich, w tym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, dalszej działalności wydawnictw, prasy, stowarzyszeń katolickich i zakonów, duszpasterstwa wojskowego oraz posług religijnych w szpitalach i zakładach karnych. Ponadto zapewniono pozostawienie ordynariuszom i seminariom duchownym gospodarstw rolnych do 50 ha, a zgromadzeniom zakonnym gospodarstw domowych do 5 ha.

Na skutek działań władz, łamiących warunki zawartego porozumienia, konieczna stała się jego aktualizacja i uzupełnienie mające miejsce w 1956 r. w ramach tzw. II porozumienia⁴⁶.

Charakter prawny porozumień wywołuje rozbieżne interpretacje. Wprawdzie regulowały one wzajemne stosunki obydwu stron, nakładały na rząd i Episkopat różnorodne obowiązki, ale nie występowały w nich normy prawne, które by je konkretyzowały. Wydaje się, że były one wyrazem publicznego ustalenia kierunku

⁴⁴ Dz.U. 1989.29.154.

⁴⁵ Tekst w: „Słowo Powszechne” z 16 kwietnia 1950 r.; także: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1, W drodze, Poznań 1994, s. 232-235.

⁴⁶ Zob. *Komunikat Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu i Episkopatu z dnia 8 grudnia 1956 r. o zasadach uregulowania wzajemnych stosunków*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 1956, nr 2.

polityki wyznaniowej państwa przez rząd i zobowiązywały organy państwowe do jej konkretyzacji przez utrzymywanie dotychczasowych bądź wydanie nowych aktów normatywnych o określonej w porozumieniach treści⁴⁷.

Niemniej jednak zarówno powołanie i funkcjonowanie Komisji, jak i zawierane porozumienia wskazują na wyjątkowy charakter prawny Kościoła w kontaktach ze stroną rządową. Zauważył to już zresztą M. Pietrzak w trakcie spotkań Komisji Prawnej przy Urzędzie ds. Wyznań, stwierdzając, iż „jeśli odmówić Kościołowi katolickiemu przymiotu osobowości publicznoprawnej – to z kim były porozumienia z 1950 i 1956 roku”⁴⁸.

Efektom prac Komisji był również swoisty kompromis pomiędzy stroną rządową a kościelną w zakresie charakteru prawnego Kościoła. Problem ten był jednym z pierwszy postawionych do dyskusji po wznowieniu prac Komisji w 1980 r.⁴⁹ Istotę tego kompromisu oddaje relacja z posiedzenia Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu i Episkopatu w dniu 26 marca 1984 r.: „Zasadniczy problem, długo dyskutowany, stanowiło zagadnienie osobowości publicznoprawnej Kościoła katolickiego w Polsce. Strona kościelna bowiem od 37 lat domagała się oparcia statusu prawnego właśnie na formule osobowości publicznoprawnej. Dla strony rządowej formuła ta była trudną do przyjęcia z uwagi na odmienne założenia doktryny prawa socjalistycznego. W toku poszukiwań osiągnięto porozumienie, że formułę osobowości prawnej prawa publicznego można zastąpić formułą opisową, która w zakresie praw publicznych Kościoła będzie miała te same konsekwencje. Przyjęto zatem formułę »Państwo uznaje przysługującą tradycyjnie Kościołowi katolickiemu w Polsce osobowość prawną«”⁵⁰.

Tym samym strona rządowa uznała przymiot osobowości publicznoprawnej Kościoła, nie definiując jedynie tego *expressis verbis*.

Po kilku latach, już u schyłku PRL, uznanie publicznoprawnego charakteru Kościoła katolickiego wyraził bardziej jednoznacznie ówczesny współprzewodniczący Komisji Wspólnej Rządu i Episkopatu oraz wiceprzewodniczący Rady Państwa – K. Barcikowski. W wywiadzie udzielonym 6 maja 1989 r. „Polityce” w związku z pracami nad ustawą o stosunku państwa do Kościoła katolickiego, zagadnięty o jeden z postulatów kardynała Wyszyńskiego, tj. przyznanie Kościołowi statusu publicznoprawnego, odpowiedział, iż „sama idea ustawy o Kościele potwierdza jego status publicznoprawny”⁵¹.

Warte zauważenia jest również to, że po przemianach ustrojowych w 1989 r., w oparciu o podobną koncepcję jak ta, która legła u podstaw powołania Komisji Wspólnej Rządu i Episkopatu, utworzono Komisję Wspólną Rządu i Samorządu

⁴⁷ M. Pietrzak, *Problem regulacji położenia prawnego...*, s. 249.

⁴⁸ Zob. *Protokół z posiedzenia Komisji w dniu 28 kwietnia 1972 r.*, Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 127/8, k.12-13.

⁴⁹ Zob. *Propozycje porządku dziennego obrad Komisji Wspólnej 20-21 listopada 1980 r., sformułowane przez rząd i przez Kościół*, [w:] *Tajne dokumenty Państwo-Kościół 1980-1989*, Aneks, Londyn-Warszawa 1993, dokument nr 5, s. 12 i nast.

⁵⁰ Zob. *Relacja z posiedzenia Komisji Wspólnej Rządu i Episkopatu w dniu 26 marca 1984 r. w budynku Sejmu*, [w:] *Tajne dokumenty...*, dokument nr 27, s. 361.

⁵¹ Zob. *Wywiad z K. Barcikowskim, wiceprzewodniczącym Rady Państwa i współprzewodniczącym Komisji Wspólnej Rządu i Episkopatu*, „Polityka” z 6 maja 1989 r. Podobnie J. Janowski (SD), występując w trakcie debaty sejmowej, stwierdził, iż jedną z przewodnich zasad proponowanych ustaw jest autonomia kościołów i związków wyznaniowych oraz ich publicznoprawny charakter; zob. „Rzeczpospolita” nr 117 z dn. 19 maja 1989 r.

Terytorialnego⁵². Toteż analogia wskazująca na funkcjonowanie obu tych struktur w sferze prawa publicznego wydaje się być oczywista.

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza wskazuje, iż powojenny system prawa polskiego nie tylko zawierał pojęcie „osobowości prawnej prawa publicznego”, ale obejmował nim również Kościół katolicki. Przemawia za tym zarówno treść, jak i istota wielu aktów normatywnych oraz działania i praktyka władz administracyjnych, która nie może być tłumaczona wyłącznie błędną interpretacją przepisów i niezrozumieniem charakteru prawnego Kościoła w nowej rzeczywistości, jak starano się to czynić później. Negacja publicznoprawnej osobowości Kościoła katolickiego w latach następnych, a co za tym idzie własności kościelnej na Ziemiach Zachodnich była elementem polityki, w której państwo pragnęło mieć dodatkowy argument w sporze ze stroną kościelną⁵³.

Konstytucyjny rozdział Kościoła i państwa, nawet jeśli pominąć fakt, że nie był w praktyce realizowany a hasło to było jednostronnie interpretowane wyłącznie na korzyść strony rządowej, nie tylko nie wykluczał publicznoprawnego charakteru Kościoła, ale wręcz za nim przemawiał. Jak wskazywali U. Krüger, W. Kahl czy M.T. Staszewski, formułę rozdziału państwa i Kościoła wypełniać może różnorodna treść, mająca w każdym państwie różnorodne i specyficzne cechy oraz uwarunkowania. Nie wyznacza ona jednolitego i uniwersalnego wzoru. Widać to choćby na przykładzie niemieckiego systemu prawa wyznaniowego, w którym neutralność światopoglądowa państwa nie wyklucza publicznoprawnej osobowości wspólnot religijnych. Tym bardziej w Polsce, gdzie pozycja Kościoła katolickiego jest nieporównywalnie bardziej znacząca i zakorzeniona w społeczeństwie, wszelkie próby sprowadzenia Kościoła do roli instytucji prywatnej, w oparciu o konstytucyjną zasadę rozdziału Kościoła i państwa, musiały kończyć się niepowodzeniem.

Słusznie zauważa się również, iż rozdzielić można tylko to, co ma samodzielny, samoistny byt prawny. Tym samym uznać należy, iż Kościół posiada byt o niedookreślonym charakterze osobowości publicznoprawnej. Już sam fakt ujęcia w konstytucji zasad stosunku państwa do Kościoła instytucjonalizuje Kościół w relacji do państwa.

Powołanie i funkcjonowanie Komisji Wspólnej Rządu i Episkopatu, jak i zawierane porozumienia potwierdzają tylko wyjątkowy charakter prawny Kościoła. Kościół wchodzi w swego rodzaju relację z państwem, nigdzie indziej nie znaną, staje się partnerem w sporze, ale i w dialogu z państwem, tym samym zostaje sankcjonowana jego obecność w sferze publicznoprawnej.

⁵² Zob. *Ustawa z dnia 6 maja 2005 r. o Komisji Wspólnej Rządu i Samorządu Terytorialnego oraz Przedstawicieli Rzeczypospolitej Polskiej w Komitecie Regionów Unii Europejskiej*, Dz.U.2005.90.759.

⁵³ Doskonale obrazuje to przebieg posiedzenia Biura Politycznego z dnia 4 czerwca 1948 r., w trakcie którego stwierdzono, iż „w związku z groźbą ofensywy kleru postanowiono rozpracować środki nacisku na kler, takie jak: żądanie usunięcia najbardziej reakcyjnych katechetów ze szkół, uderzenie budżetowe, polityka tytułami własności na Ziemiach Odzyskanych (sic!), uderzenie podatkami, limitowanie papieru, ograniczenie zakonów”; zob. *Protokół z posiedzenia BP KC PZPR, w dniu 4 czerwca 1948 r.*, AAN 1354, t. 1, k. 40; podaje za: W. Ważniowski, *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego w Polsce powojennej (1944-1958)*. [w:] *Stosunki między władzą państwową a Kościołem katolickim w Polsce powojennej (1944-1989)*, W. Ważniowski (red.), IH WSRP, Siedlce 1997, s. 18.

Bibliografia

- Bigo T., *Związki publicznoprawne w świetle ustawodawstwa polskiego*, Wyd. Kasy im. Mianowskiego, Warszawa 1928.
- Demiński H., *Osobowość publicznoprawna samorządu w świetle metody dogmatycznej i socjologicznej*, Wilno 1934.
- Dudek A., *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Wyd. PiT, Kraków 1995.
- Fundowicz S., *Pojęcie osoby prawnej prawa publicznego*, „Przegląd Sejmowy”, 1999, nr 2.
- Godlewski J., Jabłoński K.H., *Prawo a religia*, Wyd. Wiedza Powszechna, Warszawa 1988.
- Godlewski J., *Kościół rzymskokatolicki w Polsce wobec sekularyzacji życia publicznego (1944-1974)*, PWN, Warszawa 1978.
- Kołodziejek H., *Sytuacja prawna nieruchomości kościelnych na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945-1971*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 1988, nr 1-2.
- Krawczyk P., *Osobowość publicznoprawna w świetle statusu prawnego Kościoła katolickiego w II RP*, Zeszyty Naukowe UPH – Seria: Administracja i Zarządzanie, nr 99/2013, Wyd. UPH Siedlce.
- Krawczyk P., *Jednostka samorządu terytorialnego jako publiczna osoba prawna*, [w:] *Samorząd terytorialny w Polsce – wybrane zagadnienia ustroju i działalności*, J. Buczińska, D. Strus, R. Stec (red.), Wyd. Aspra, Warszawa 2009.
- Krukowski J., *Problematyka osobowości prawnej Kościoła katolickiego w relacji do Państwa*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 1978, t. XXV, z. 5.
- Krukowski J., *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Wyd. KUL, Lublin 2000.
- Krüger U., *Das Prinzip der Trennung von Staat und Kirche in Deutschland*, Berlin 1958.
- Miemiec W. i M., *Podmiotowość publicznoprawna gminy*, „Samorząd Terytorialny”, 1991, nr 11-12.
- Osuchowski J., *Prawo wyznaniowe RP 1918-1939*, Wyd. Książka i Wiedza, Warszawa 1967.
- Pietrzak M., *Prawo wyznaniowe*, Wyd. LexisNexis, Warszawa 2005.
- Pietrzak M., *Problem regulacji położenia prawnego Kościoła katolickiego w Polsce Ludowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z nauk politycznych”, 1991, z. 28.
- Rabska T., *Pozycja samorządu terytorialnego w Konstytucji*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1995, z. 2.
- Rabska T., *Przywracanie ciągłości pojęć prawnych [w:] Państwo prawa, administracja, sądownictwo. Prace dedykowane prof. dr. hab. Januszowi Łętowskiemu w 60. rocznicę urodzin*, Wyd. Scholar, Warszawa 1999.
- Radzewicz P., *Kilka uwag w sprawie prawnej przydatności pojęcia „osoba prawa publicznego”*, „Samorząd Terytorialny”, 2000, nr 6.
- Rajca L., *Konstrukcja osobowości prawnej samorządu terytorialnego*, „Samorząd Terytorialny”, 2004, nr 3.
- Rozmarynowicz A., *W sprawie statusu prawnego Kościoła katolickiego w PRL*, „Palestra”, nr 2/1987.

- Staszewski M.T., *Państwo-Kościół w Europie Środkowo-Wschodniej. Aspekty instytucjonalno-prawne*. Wyd. ISP PAN, Warszawa 1994.
- Tupin R., *Określenie własności i osób prawa publicznego*, „Rzeczpospolita” z 8 listopada 1994 r.
- Tupin R., *Osoby prawa publicznego. Problem do uregulowania w nowej konstytucji*, „Rzeczpospolita” z 10 stycznia 1996 r.
- Ważniewski W., *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego w Polsce powojennej (1944-1958)*. [w:] *Stosunki między władzą państwową a Kościołem katolickim w Polsce powojennej (1944-1989)*, W. Ważniewski (red.), IH WSRP, Siedlce 1997.

Akty prawne

- Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r.*, Dz.U. 1952.33.232.
- Ustawa z 28 października 1948 r. o społecznych zakładach służby zdrowia*, Dz.U. 1948.55.434.
- Ustawa z dnia 1 lipca 1949 r. o obowiązku uczestniczenia w obrocie bezgotówkowym*, Dz.U. 1949.41.294.
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1950 r. o umowach planowych w gospodarce socjalistycznej*, Dz.U. 1950.21.180.
- Ustawa o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 17 maja 1989 r.*, Dz.U. 1989.29.154.
- Ustawa z dnia 6 maja 2005 r. o Komisji Wspólnej Rządu i Samorządu Terytorialnego oraz Przedstawicielach Rzeczypospolitej Polskiej w Komitecie Regionów Unii Europejskiej*, Dz.U. 2005.90.759.
- Rozporządzenie Ministra Administracji Publicznej z dnia 6 sierpnia 1949 r. w sprawie wykonania dekretu z 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach*, Dz.U. 1949.47.358.
- Rozporządzenie z dnia 10 marca 1950 r. w sprawie przygotowania stowarzyszeń do przepisów prawa o stowarzyszeniach*, Dz.U. 1950.09.98.
- Dekret z dnia 23 listopada 1944 r. o organizacji i zakresie działania samorządu terytorialnego*, Dz.U. 1944.014.74.
- Dekret z 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich*, Dz.U. 1946.13.87.
- Dekret z 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach*, Dz.U. 1949.45.335.
- Dekret z dnia 26 kwietnia 1949 r. o postępowaniu wywłaszczeniowym*, Dz.U. 1952.4.31.
- Dekret z 9 lutego 1953 r. o obsadzaniu stanowisk duchownych*, Dz.U. 1953.10.32.
- Dekret z dnia 31 grudnia 1956 r. o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych*, Dz.U. 1957.01.06.
- Uchwała Rady Ministrów z dnia 21 września 1949 r. w sprawie przejęcia na własność Państwa niektórych szpitali*, M.P. z 1949 r., nr 68, poz. 884.
- Uchwała Rady Ministrów z dnia 21 września 1949 r. w sprawie przejęcia na własność przez związki samorządu terytorialnego niektórych szpitali utrzymanych przez stowarzyszenia: „Polski Czerwony Krzyż” i „Towarzystwo*

Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej” oraz przez kongregacje, związki, stowarzyszenia religijne i fundacje, M.P. z 1949 r., nr 68, poz. 885.
Zarządzenie Ministra Finansów z dnia 15 marca 1958 r. w sprawie opodatkowania podatkiem obrotowym i podatkiem od operacji nietowarowych niektórych podmiotów gospodarki uspołecznionej, M.P. z 1958 r., nr 63, poz. 359.

Inne źródła

- Decyzja L.V.2418/46, w: *Pismo okólne Ministerstwa Administracji Publicznej z dnia 21 października 1947 r. w sprawie stanowiska prawnego Polskiego Kościoła Ewangelicznych Chryścian Baptystów i Unii Zborów Adwentystów Dnia Siódmego* (L.dz. V.W.Ch. 1133/47).
- Okólnik Ministerstwa Finansów z 25 lipca 1950 r. Nr DB 1567/5/50.
- Obwieszczenie Ministra Finansów, Dz.Urz. Min. Fin. z 1959 r., nr 6, poz. 17.
- Obwieszczenie Ministra Finansów, Dz.Urz. Min. Fin. z 1965 r., nr 4, poz. 12.
- Katolickie postulaty konstytucyjne, [w:] M.T. Staszewski, *Kościół katolicki o konstytucji (wybrane dokumenty z lat 1947-1991)*, Wyd. ISP PAN, Warszawa 1991.
- Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et Spes*, [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Wyd. Pallottinum, Poznań 1967.
- Porozumienie zawarte między przedstawicielami Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Episkopatu Polski w dniu 14 kwietnia 1950 r., [w:] „Słowo Powszechne” z 16 kwietnia 1950 r. oraz P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1, W drodze, Poznań 1994.
- Komunikat Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu i Episkopatu z dnia 8 grudnia 1956 r. o zasadach uregulowania wzajemnych stosunków, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 1956, nr 2.
- Protokół z posiedzenia Komisji w dniu 28 kwietnia 1972 r., Archiwum Akt Nowych, Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 127/8, k. 12-13.
- Protokół z posiedzenia BP KC PZPR, w dniu 4 czerwca 1948 r., Archiwum Akt Nowych, sygn. 1354, t. 1, k. 40.
- Propozycje porządku dziennego obrad Komisji Wspólnej 20-21 listopada 1980 r., sformułowane przez rząd i przez Kościół, [w:] *Tajne dokumenty Państwo-Kościół 1980-1989*, Aneks, Londyn-Warszawa 1993, dokument nr 5.
- Relacja z posiedzenia Komisji Wspólnej rządu i Episkopatu w dniu 26 marca 1984 r. w budynku Sejmu, [w:] *Tajne dokumenty Państwo-Kościół 1980-1989*, Aneks, Londyn-Warszawa 1993, dokument nr 27.
- Wywiad z K. Barcikowskim, wiceprzewodniczącym Rady Państwa i współpracującym Komisji Wspólnej Rządu i Episkopatu, „Polityka” z dnia 6 maja 1989 r.
- „Rzeczpospolita” nr 117 z dn. 19 maja 1989 r.
- Uzasadnienie postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 3 grudnia 1958 r. w spr. 4 CR 95/58, orzeczenie niepublikowane.